

Аналіз та прогноз тенденцій розвитку освітнього процесу в умовах воєнного стану (перспективи на майбутнє)

*Островська-Бугайчук Ірина Миколаївна¹, Корнійчук Юрій Григорович²,
Панченко Ірина Миколаївна³*

Опубліковано	Секція	УДК
09.01.2023	Освіта/Педагогіка	37(477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7529228>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Представлена стаття відображає результати дослідження специфіки організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та перспектив його розвитку після війни.

Зазначається, що повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну призвело до змін у сфері освіти. Освітній процес перейшов у режим воєнного стану. Зруйновані освітні заклади та неможливість продовжувати навчання змусила учасників освітнього процесу адаптуватися до нових умов. Для української освіти війна стала своєрідним каталізатором значних модернізаційних змін в освіті.

Визначено, що дистанційне навчання – це навчальний процес, який забезпечує можливість навчальної взаємодії викладача та студента на відстані. При цьому використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології та можливості.

Розглянуто основні моделі дистанційного навчання та описано основні переваги цього формату навчання. Проаналізовано ряд проблемних моментів, серед яких: проблема відсутності Інтернету; недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення освітніх закладів; відсутність безпосереднього контакту з учителем, який необхідний для адаптації процесу навчання; обмежені можливості ідентифікації здобувача освіти під час контрольних заходів.

Зазначено, що наразі пильної уваги потребує також розвиток неформальної та інформальної освіти та створення механізмів визнання її ефектів у системі формальної освіти. Відзначено, що актуальність питань визнання неформальної та інформальної освіти в умовах воєнного стану не викликає сумнівів, адже багато здобувачів освіти за

¹ кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук, Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова, м. Житомир, проспект Миру 22, <https://orcid.org/0000-0002-9371-0348>

² кандидат педагогічних наук, начальник кафедри суспільних наук, Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова, м. Житомир, проспект Миру 22, <https://orcid.org/0000-0002-0699-3811>

³ кандидат юридичних наук, доцент кафедри економіки та морського права, Херсонська державна морська академія, м. Херсон, пр-т Ушакова, 20, Юридична адреса на час війни: м. Одеса, вул. Канатна, 99, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-4545-3794>

час війни покинули місця проживання, а навчальних процес переважно реалізується в дистанційному форматі.

Також зазначено, що нині актуальною також є апробація та широке впровадження сучасних методів навчання з використанням різного роду інформаційних технологій.

Ключові слова: навчання, навчальні заклади, освітній процес, воєнний стан, російсько-українська війна, дистанційна освіта, освітні перспективи.

Analysis and forecast of trends in the development of the educational process under martial law (prospects for the future)

Annotation. The presented article reflects the results of the study of the specifics of the organization of the educational process in the conditions of martial law and the prospects for its development after the war.

It is noted that the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine led to changes in the field of education. The educational process went into martial law mode. Due to a large number of destroyed educational institutions and the impossibility of continuing education, participants in the educational process are forced to adapt to new conditions.

For Ukrainian education, the war became a kind of catalyst for significant modernization changes in education.

It was determined that distance learning is an educational process that provides the possibility of educational interaction between a teacher and a student at a distance. At the same time, modern information and communication technologies and capabilities are used.

The main models of distance learning are considered and the main advantages of this learning format are described. A number of problems were analyzed, in particular, the problem of the lack of Internet; insufficient level of material and technical support of educational institutions; lack of direct contact with the teacher, which is necessary for adapting the educational process; limited possibilities of identification of the student during control measures.

It is noted that the development of non-formal and informal education and the creation of mechanisms for recognizing its effects in the system of formal education also require close attention. It was noted that the relevance of the recognition of informal and informal education within the legal regime of martial law does not raise doubts, because a significant number of education seekers have left their places of residence since the beginning of the war, and the educational process is mainly implemented in a distance format

It is also stated that the testing and widespread implementation of modern teaching methods using information technologies is also relevant today.

Keywords: education, educational institutions, educational process, martial law, Russian-Ukrainian war, distance education, educational prospects.

Вступ

Уже одинадцятий місяць поспіль Україна знаходиться в стані повномасштабної війни. Галузь освіти, як й усі інші галузі нашого життя, зазнала значних змін в умовах воєнного стану. Всі ми вчимося жити в нових реаліях: хтось – захищає нашу країну від ворога, хтось – працює на благо країни, хтось – здобуває освіту. Нова ситуація змусила владу, освітніх управлінців та громадянське суспільство шукати оперативні рішення щодо організації освітнього процесу дітей та учнівської молоді в місцях постійного проживання та місцях евакуації.

Актуальність і важливість даного питання зумовлені тим, що в умовах воєнного стану питання адаптації здобувачів освіти до навчання набуває особливого значення. У цих умовах педагоги мають надавати ефективні освітні послуги, організовувати

ефективну співпрацю з усіма учасниками освітнього процесу для успішного виконання поставлених завдань з урахуванням умов воєнного стану.

Теоретико-методологічну основу досліджуваної проблематики складають напрацювання вітчизняних та іноземних науковців А. Амерханова [7], Л. Бейсенова [7], О. Дмитрієнко [1], Я. Камбалова [8], І. Кдирова [8], Н. Крук [3], Т. Лисенко [1], Н. Маятіна [1], Є. Пуховський [8], Є. Савельєв [2], А. Сіленко [3], Я. Цехмістер [9], А. Шахарова [7], М. Шерман [8] та інші. Вчені наголошують, що для української системи освіти це випробовування стало своєрідним каталізатором довгоочікуваних модернізаційних змін в освіті. А втім, варто зазначити, що нині відчувається гостра нестача робіт, що вивчають особливості навчання дітей в умовах воєнного стану. Література з питань воєнного стану загалом застаріла, подекуди з часів Другої світової війни та освіти того періоду. Нинішні реалії вимагають негайного розуміння того, як максимально швидко та якісно адаптувати освітній процес до реалій воєнного стану.

Мета даної статті – дослідити особливості реалізації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні, виявити та розкрити основні перешкоди, що стоять на шляху українських здобувачів та викладачів та обґрунтувати перспективи освітнього процесу в повоєнний період.

Результати

Дотепер, незважаючи на вкрай важкі умови, в Україні продовжується навчальний процес. Залежно від того як дозволяє безпекова ситуація навчання проходить у дистанційному або змішаному форматі.

Достеменно відомо, що дистанційне навчання – це навчальний процес, який забезпечує можливість навчальної взаємодії викладача та студента на відстані. За цих обставин використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології та можливості.

На сучасному етапі розвитку освітнього процесу дистанційне навчання має на меті впровадження в навчальний процес принципово нових моделей, що, як відмічають Н. Маятіна, Т. Лисенко, О. Дмитрієнко «передбачають проведення конференцій, самостійну роботу здобувачів освіти з різними інформаційними джерелами, або конкретного комплексу інформації, підготованої викладачем, застосування проєктних технологій, тренінгів та інших видів діяльності на основі використання інформаційних і комп'ютерних технологій» [1]. У свою чергу, М. Шерман, Є. Пуховський, Я. Камбалова, І. Кдирова виділяють шість моделей дистанційного навчання, які сьогодні застосовуються в Україні (табл.1).

Таблиця 1

Основні моделі дистанційного навчання в Україні

№ з/п	Моделі дистанційного навчання
1.	Навчання з використанням мультимедійних програм
2.	На основі автономних систем навчання
3.	Співпраця різних навчальних закладів
4.	Дистанційне навчання у ЗВО
5.	Дистанційне навчання в автономних навчальних закладах
6.	На основі самостійного засвоєння вивченого матеріалу

Джерело: [7]

Переваги дистанційного навчання не можна недооцінювати:

- можливість навчання незалежно від географічного розташування;
- визначення темпу навчання;

– можливість складання власного навчального плану тощо [8]

Разом з тим, виник ряд проблем, серед яких найбільшою виявилася проблема проникнення Інтернету, оскільки саме стійкий доступ до Інтернету є головною умовою для здобуття освіти дистанційно.

Наразі не всі здобувачі освіти можуть брати участь у навчальному процесі, так як велика кількість людей вимушені через воєнні дії покидати свої домівки та переміщуватися в інше більш безпечне для життя місце проживання, де відсутні інтернет-ресурси.

Статистичні дані свідчать про те, що війна в Україні призвела до того, що понад 6 мільйонів українців втекли до сусідніх країн. Це включає майже 665 000 студентів (16% від загальної кількості зареєстрованих студентів) і понад 25 000 викладачів (6% від загальної кількості викладачів у країні). Ще 8 мільйонів українців є внутрішньо переміщеними особами.¹ До біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) належать переважно діти, жінки та люди похилого віку. Понад 74% ВПО мають дітей у своїх домогосподарствах [5].

Переміщення мало значний вплив на надання освітніх послуг разом із пошкодженням та руйнуванням навчальних закладів. Станом на 6 травня 2022 року, за даними Міністерства освіти і науки України (МОН), війною було зруйновано 1635 шкіл та університетів (5% від загальної кількості), 126 – зруйновано [5].

Ба більше, ракетні обстріли об'єктів енергетичної інфраструктури України призвели до частих відключень електроенергії. В деяких містах такі відключення можуть тривати декілька днів поспіль. Тому, в умовах війни багато здобувачів освіти втратили можливість брати участь в онлайн-навчанні.

Як зауважують А. Сіленко, Н. Крук важливою проблемою, що перешкоджає здобувачам освіти отримувати її дистанційно є соціальна нерівність. «Стає очевидним, що дистанційна освіта доступніша здобувачам із забезпечених сімей. Вони мають швидкий доступ в Інтернет, персональне якісне обладнання, що є важливим в умовах, коли кільком членам сім'ї необхідно дистанційно вчитися та працювати» [3].

До того ж на думку науковців «зміцненню позицій дистанційної освіти у системі української вищої школи, окрім низького рівня проникнення інтернету, перешкоджають такі причини (рис.1).

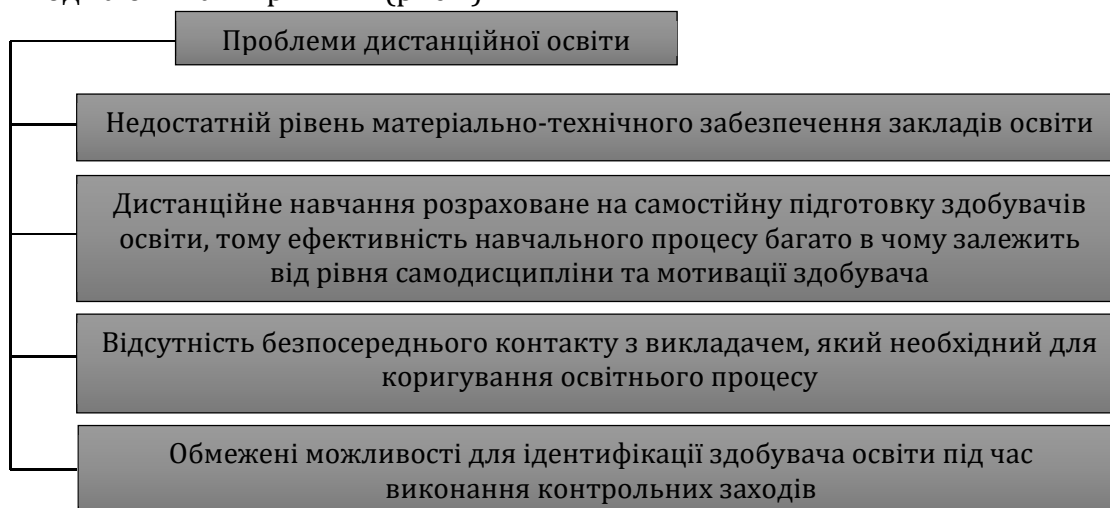

Рис.1. Проблеми дистанційної освіти

Джерело: [3]

Як відмічають у своєму дослідженні А.Шахарова, Л. Бейсенова та А.Амерханова «суттєвим недоліком дистанційного формату навчання є відсутність невербальної комунікації та взаємодії» [7]. Разом з тим «незважаючи на те, що цей формат навчання є

незвичайним і має ряд труднощів, багато здобувачів освіти отримали задоволення від навчання в такому режимі» [7].

Таким чином, незважаючи на певні проблемні питання щодо дистанційного навчання, воно робить освіту більш доступною, але, обираючи його, ми не повинні обирати між доступністю і якістю.

Однак перспективи трансформації освіти не обмежено лише розвитком дистанційної освіти. Наразі пильної уваги потребує також розвиток неформальної та інформальної освіти, створення механізмів визнання її результатів у системі формальної освіти.

Як зазначає Є.Савельєв нині, «одним із головних завдань неформальної освіти, як і формальної та інформальної є підготовка молоді та дорослих до самостійного життя» [2].

Актуальність питань визнання неформальної та інформальної освіти в правовому режимі воєнного стану не викликає сумнівів, адже з початку війни значна кількість здобувачів освіти покинула свої місця проживання, а навчальний процес здійснюється переважно віддалено. Окрім того, через постійну загрозу обстрілів всієї території України учасники навчального процесу змушені постійно переривати заняття та ховатися в укриттях.

У цьому контексті тимчасова перевага неформальної та інформальної освіти – можливість навчатися незалежно від місця та часу, атестація отримання відповідних знань у дистанційному форматі та значна кількість курсів з більшості спеціальностей та галузей знань.

Відзначимо, що загалом неформальна освіта базується на певних принципах, найбільш важливі з яких згруповані в табл.2.

Інформальна освіта є найбільш інноваційною з точки зору класичної теорії і включає всі види освітньої діяльності, які не підходять під визначення формальної та неформальної освіти. Ця форма, зазвичай, характеризується недостатньою організованістю і може здійснюватися як на індивідуальному рівні (наприклад, самоосвіта), так і на рівні групи (наприклад, на робочому місці, у сім'ї, у вільний час). Неформальна освіта найефективніше змінює моделі поведінки людей у повсякденному житті. У зв'язку з цим існує думка, що такий вид навчання слід називати повсякденним навчанням.

Таблиця 2

Основні принципи неформальної освіти

№ з/п	Принцип	Опис
1.	Навчатися в дії	«Навчатися в дії» означає отримувати різні вміння та навички під час практичної діяльності
2.	Вчитися співпраці	«Вчитися співпраці» передбачає отримання та розвиток уявлень про відмінності, які існують між людьми, вміння працювати в групі та в команді, а також приймати оточуючих такими, які вони є, і співпрацювати з ними
3.	Навчитися вчитися	«Навчитися вчитися» означає отримувати навички пошуку інформації та її опрацювання, навички аналізу власного досвіду і виявлення індивідуальних освітніх цілей, а також здатність застосовувати вище сказане в різних життєвих ситуаціях

Джерело: [4]

На часі також й апробація та широке впровадження сучасних методів навчання з використанням інформаційних технологій. Адже, використання на практиці засобів нових інформаційних технологій в освітньому процесі дозволяє диференціювати процес навчання, реалізуючи інтерактивний діалог, уможливлючи самостійний вибір режиму навчальної діяльності та комп'ютерної візуалізації об'єктів, що вивчаються.

Деякі з дослідників даного питання пропонують свої бачення особливостей процесу відновлення освіти в Україні у повоєнний період. Так, наприклад, Я. Цехмістер розглядає наступні перспективи трансформації освітнього процесу (табл. 3).

Таблиця 3

Обмеженість освіти в Україні війною та перспективи післявоєнного відновлення

Категорія обмежень	Перспективи трансформації
Скорочення кількості навчальних закладів	Розвиток закладів за інноваційними стандартами та вимогами ЄС
Фінансування закладів освіти	Вивчення нових каналів фінансування та підписання довгострокових контрактів
Підготовка педагогічних кадрів	Залучення європейських інституцій до підтримки та співпраці з учителями
Кількість вступників	Необхідність впровадження в закладах освіти стимулів для вступників до ЗВО
Кількість іноземних абітурієнтів	Можливість отримати нову позицію на міжнародному освітньому ринку
Забезпечення дидактичних методів	Розробка методичного забезпечення за сучасними стандартами
Обмеження цифровізації	Формування нової ІТ-культури та інтегрованої системи цифрового забезпечення освіти
Новий контекст академічної мобільності	Активізація міжнародної співпраці професорсько-викладацького складу та студентів
Обмеження процесу інновацій	Створення обґрунтованої стратегії поступового розвитку української системи освіти

Джерело: [10]

Основні завдання розвитку української освіти на повоєнний період згруповані в табл.4.

Таблиця 4

Основні завдання розвитку української освіти на повоєнний період

№ з/п	Завдання
1.	Коригування освітніх програм згідно з навчальними втратами, що були спричинені війною
2.	Відновлення освітнього процесу на охоплених війною територіях, а також інфраструктури освітніх і наукових закладів
3.	Забезпечення психологічної підтримки учасників навчально-виховного процесу, запровадження програм їх психологічної реабілітації, адаптації, підтримки у воєнний та післявоєнний періоди
4.	Відновлення повномасштабного незалежного оцінювання при вступі й атестації студентів
5.	Продовження реалізації реформи НУШ, створення доступного та безпечного цифрового освітнього й дослідницького середовища
6.	Забезпечення підготовки кваліфікованих фахівців для потреб економіки країни з використанням можливостей дуальної освіти, державно-приватного партнерства, запровадження фінансової автономії закладів вищої освіти
7.	Відновлення грантової підтримки наукових і науково-технічних розробок Національним фондом досліджень України
8.	Прискорення інтеграції в європейську та світову освітню й дослідницьку сфери

Джерело: [9]

Я. Цехмістер зазначає, що «повоєнний період для української освіти буде передусім періодом відбудови та створення нових закладів на базі зруйнованих, а також пошуком джерел фінансового забезпечення, зважаючи на значну кількість галузей післявоєнної відбудови, які є досить цінними для державного бюджету. Натомість можна стверджувати, що нові заклади відповідатимуть європейським освітнім стандартам, оскільки процес їх створення базуватиметься на принципах та вимогах, суттєво відмінних від початкових. Зруйновані навчальні заклади в новому контексті зможуть розвиватися за інноваційними стандартами» [10].

Висновки

Отже, російська збройна агресія, безперечно, призведе до суттєвих змін в освітньому процесі в Україні. Ця війна стрімко прискорила хід природних тенденцій у розвитку освіти з метою оптимізації та корекції її структури, обсягу та змісту.

Сьогодні, в умовах триваючого протистояння, обстрілу росією цивільних об'єктів із ракетно-артилерійського озброєння використання дистанційних освітніх технологій є актуальним. Як показує український досвід використання дистанційної освіти в умовах війни, цей спосіб організації навчального процесу практично безальтернативний.

Агресивні дії російської армії та загроза обстрілів навчальних закладів ускладнюють традиційну роботу навчальних закладів.

Тому для України найближчим часом дистанційне навчання – це невід'ємна частина освіти майбутнього. Ми очікуємо, що в майбутньому механізми дистанційного навчання будуть вдосконалені і це вплине на поширення та розвиток онлайн-освіти в цілому.

Доки триває війна, закладається фундамент нової України у всіх галузях і сферах. Українці повинні максимально скористатися усіма можливостями, інформацією, здобутками та напрацюваннями. Майбутнє України – за творчою молоддю, яка навіть в умовах війни адаптується та хоче вчитися і здобувати нові знання.

Список використаних джерел

1. Маятіна Н., Лисенко Т., Дмитрієнко О. Сучасні моделі дистанційного навчання. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 2. С. 84-95.
2. Савельєв Є. Неформальна освіта як інструмент розвитку додаткових можливостей молоді. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №1(61). С. 228–232. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-61-228-232>
3. Сіленко А. О., Крук Н. В. Дистанційна освіта: альтернатива чи додаткові можливості для традиційної освіти?. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голова ред. ради), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (виконавч. ред.), Т. М. Краснопольська (виконавч. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 69. С. 94-100. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1308>
4. Юник І.Д. Формальна, неформальна та інформальна освіта ц брендингу викладача вишу. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. №1. С. 221–228.
5. Education: Impact of the War in Ukraine. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/education-impact-war-ukraine-may-2022> (date of access: 07.01.2023).
6. Distance education in the conditions of martial law in institutions of higher education: development and practice / Н. Marynchenko et al. *Eduweb*. 2022. Vol. 16, no. 3. P. 79–90. URL: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2022.16.03.6> (date of access: 07.01.2023).

7. Shakharova A., Beisenova L., Amerkhanova A. Economic education of the future for the XXI century: challenges, problems, prospects. *Futurity Education*. 2022. P. 19–28. URL: <https://doi.org/10.57125/fed/2022.10.11.21> (date of access: 07.01.2023).
8. Sherman M., Puhovskiy E., Kambalova Y., Kdyrova I. The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study). *Futurity Education*, 2022. №2(3), P.13–22. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.30.
9. Social Recovery. Ukraine Recovery Conference, 4-5 July 2022, Lugano, Switzerland. URL: https://uploadssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62bd01b9049cb35af0bbe702_ENG_Social%20Recovery_URC.docx.pdf. (date of access: 07.01.2023).
10. Tsekhmister Y. Education of the future: from post-war reconstruction to EU membership (Ukrainian case study). *Futurity Education*. 2022. №2(2). P. 42–52. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.28.